

En artikel fra [KRITISK DEBAT](#)

□For tæt på kapitalismen□

- uddrag af sociolog Ole Bjergs nye bog

Skrevet af: **Ivan Lind Christensen** | Offentliggjort: 02. juni 2008

Introduktion til uddraget

Marx's samfundsanalyser har igennem de sidste par årtier været 'dømt ude' i både mange akademiske og samfundspolitiske sammenhænge. Ikke mindst Marx's historiefilosofi og stærke fokus på de økonomiske strukturers determinans har været de gængse, mere eller mindre berettigede, udgangspunkter for afvisningen af Marx's samfundsanalyser som sådan. Spørgsmålet er imidlertid om barnet i denne sammenhæng blevet skyllet ud med badevandet? Kan vi med udgangspunkt i Marx's samfundsteoretiske overvejelser stadig sige noget meningsfyldt om nutidens samfundsproblemer?

Ole Bjergs nye bog 'For tæt på kapitalismen' synes at være en klar illustration af, at det i høj grad er muligt, for nu ikke at sige nødvendigt.

Bogen repræsenterer et vellykket forsøg på at forstå de problemer, som er observerbare på individniveau og som umiddelbart synes at være konstitueret udelukkende af individuelle præferencer og 'karakterbrist', med bevægelserne på det sociologiske makro-niveau, dvs. de større samfundsmæssige udviklingstendenser som vi i vor dage er vidner til. Denne fremgangsmåde tillader os at anskue nogle af samtidens meget problematiske fænomener fra en ny vinkel, med et nyt blik så at sige og rejser dermed også nye og meget interessante spørgsmål.

--

Ole Bjerg, 'For tæt på kapitalismen - Ludomani, Narkomani og købemani', Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, 2008

(Uddraget er fra siderne 7-15)

Indledning

'Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen.' (Marx & Engels 1848:9)

Dette berømte citat stammer fra Det kommunistiske manifest, hvor Marx' analyse af Kapitalen som en hastigt ekspanderende og altopslugende kraft fremskrives, og det forudsiges, at kapitalismen med tiden vil kollapse som følge af indre strukturelle modsætninger (1). Den grænseløse jagt på profit vil efterhånden erodere selve det grundlag, hvorpå kapitalismen beror.

Mange af Marx' analyser er stadigvæk gyldige, og han har da også fået helt eller delvist ret i visse af sine forudsigelser. Men hvad angår kapitalismens endelige kollaps, forekommer den som bekendt endnu ikke at være indtruffet, og den ser heller ikke ud til at være nært forestående. Det synes således i dag lettere at forestille sig, at hele jorden går under i en kæmpe økologisk katastrofe eller ved et gigantisk meteornedslag, end at forestille sig den kapitalistiske produktionsforms endeligt.

Hvordan skal vi forholde os til dette? Tog Marx fejl? Undervurderede han Kapitalens sammenhængskraft? Eller er det blot et spørgsmål om endnu længere tid, inden revolutionen

indtræffer?

Marx' forudsigelse om Kapitalens sammenbrud forestiller sig dette sammenbrud som et makrofænomen, et kollektivt kollaps af hele samfundets produktionsform, som vil føre til en ny produktions- og samfundsform. Hvad han måske ikke i tilstrækkelig grad har taget højde for i sine kalkulationer, er individualiseringen som en af kapitalismens grundpiller. Ikke blot kapitalismens drivkraft i form af jagten på profit er blevet individualiseret, men også dens sammenbrud udspiller sig på det individuelle, subjektive plan og ikke på det kollektivt samfundsmæssige.

For tæt på kapitalismen handler netop om sådanne subjektivt manifesterede sammenbrud i kapitalismen. Mens Kapitalens sammenbrud som sådan tilsyneladende udebliver, kan vi i stedet iagttage, hvordan det for nogle mennesker bliver umuligt at opretholde sig selv på de mulighedsbetingelser for subjektivitet, kapitalismen stiller til rådighed i dag. Disse mennesker kollapser som subjekter. For tæt på kapitalismen er en analyse af tre forskellige måder, sådanne sammenbrud kan manifestere sig på: ludomani, narkomani og købemani.

Inden for den medicinske forskning findes der en lang tradition for studiet af det normale gennem det patologiske. Således er en stor del af den viden, vi har om kroppens almindelige funktionsmåde, fremkommet gennem undersøgelser af forskellige sygdomsformer. Samme tilgang til studiet af samfundet kan vi finde inden for visse grene af sociologien, hvor man aflæser tidstypiske træk i kulturen ved at se på de afvigende eller patologiske former for subjektivitet, som et givet samfund frembringer. I sådanne studier fungerer det patologiske subjekt som et prisme, igennem hvilket generelle samfundstræk lader sig betragte fra en anden vinkel, end hvis disse samfundstræk analyseres i en mere direkte iagttagelse.

De tre afhængighedsformer ludomani, narkomani og købemani er valgt som genstand for undersøgelsen i denne bog netop ud fra en fornemmelse af, at de er i stand til at udsige noget om det kapitalistiske samfund, som vi i dag befinder os i. Denne fornemmelse beror på flere forhold.

Som det vil fremgå, har de alle for det første en betragtelig kvantitativ udbredelse i samfundet, og selvom det metodisk er meget vanskeligt at estimere udviklingen i deres udbredelse, synes der at være gode grunde til at antage, at disse afhængigheds-former har været og stadig er i vækst.

For det andet står ludomani, narkomani og købemani som adfærdsformer ikke i diametral modsætning til den måde, som majoriteten af mennesker i vores samfund almindeligvis agerer på i hverdagen. Det er ikke ualmindeligt at sætte penge på forskellige typer af hasardspil som Lotto, tips, hestevæddeløb eller kortspil. Det er heller ikke ualmindeligt at indtage nydelsesfremkaldende, psykoaktive stoffer som nikotin og alkohol, og selv brugen af hårdere narkotiske stoffer som amfetamin og kokain kan i visse sammenhænge heller ikke længere betegnes som usædvanlig. Og det er slet ikke ualmindeligt at købe tøj, smykker og andre forbrugsgoder for at tage sig ud på en bestemt måde i egne og andres øjne. Ludomani, narkomani og købemani udgør således snarere en gradsforskydning end en modsætning i forhold til det, man kunne kalde en "almindelig tilværelse i det kapitalistiske samfund".

For det tredje udmærker netop disse tre afhængighedsformer sig ved hver især at manifestere sig som et særligt forhold til et objekt, der indtager en fremtrædende plads i det kapitalistiske samfunds ideologi. Som det vil fremgå af de følgende analyser, manifesterer ludomani sig som et særligt forhold til objektet penge, narkomani indebærer et særligt forhold til kroppen og købemani et særligt forhold til varen. Ved at analysere de tre afhængigheds-former får vi altså også et andet blik på disse tre objekter og deres placering og rolle i det kapitalistiske samfunds ideologi.

Som del af en samtidsanalyse indgår de patologiske subjektivitetsformer her i bogen i en slags

dobbeltspjeling. I stedet for en direkte spejling af os selv i afhængighedsformerne ("vi er alle i virkeligheden ludomane") eller en direkte spejling af os selv i kapitalismen ("vi er alle i virkeligheden kapitalister") er ambitionen at producere en treleddet spejling, hvor vi spejles i patologierne, som så spejles i kapitalismen, inden spejlbilledet kastes tilbage til os selv.

Den tilsigtede effekt er den følelse, man kan få, hvis man befinder sig i et rum med flere spejle og pludselig får øje på refleksionen af sit eget spejlbillede, hvorved man ser sig selv i nakken eller fra siden. Samme effekt kan opnås, hvis man f.eks. i en butik får et glimt af den monitor, som transmitterer billederne fra butikkens overvågningskamera. Også her kan man få det forskudte billede af sig selv fra siden, bagfra eller sågar ovenfra. Vi er så vant til at se os selv direkte i spejlet, at det vækker en så umiddelbar genkendelse, at vi nærmest ikke lægger mærke til os selv. Genkendelsen er så selvfølgelig, at den står i vejen for, at vi kan se, hvordan vi egentlig ser ud. Den forskydning, som sker i den mere indirekte spejling, producerer derimod en samtidighed af genkendelse og fremmedgørelse. Man kan måske nok genkende sig selv fra siden, men man kan ikke genkende blikket, der ser på en fra siden. Det vante og det uvante blander sig med hinanden på en måde, der til tider kan give ophav til et vist ubehag. Vi ser os selv som 'same, same but different'.

Både som samfund og som individer er vi blevet så vant til at se på os selv, indrømme vores egne idiosynkrasier og erkende, at alting blot er sociale konventioner og konstruktioner, der kunne være anderledes, at selvrefleksion i dag er blevet en hverdagsforeteelse. Hermed har selvrefleksionen mistet sin brod, og den er langt oftere et narcissistisk tidsfordriv end en radikal samfundskritisk praksis.

Ambitionen med denne bog er selvfølgelig ikke at gøre sig fri af refleksionen. Det ville jo være naivt. Ærindet er derimod snarere en forskydning af refleksionen, så man måske nok kan genkende dens genstand, men ikke blikket, der ser. Det følgende er således på én gang et blik på ludomani, narkomani og købmani, men også ludomanens, narkomanens og tvangskøberens blik på den kapitalistiske virkelighed, som vi lever i.

Bogen består af tre parallelle analyser af hhv. ludomani, narkomani og købmani. Det gennemgående argument i bogen er, at selvom lidelserne udgør forskelligartede afhængighedsformer, kan de forstås som manifestationer af den samme principielle problematik. De tre lidelser kan forstås som "kollapsede forhold" til forskellige objekter, der hver især står centralt i det kapitalistiske samfund.

I kapitel 1 præsenteres den teoretiske ramme og de begreber, som danner grundlag for analyserne. Denne ramme udgøres af Slavoj Zizeks teori om forholdet mellem selv, samfund og ideologi. I kapitlet præsenteres og forklares nogle af grundbegreberne hos Zizek, såsom ideologi, fremmedgørelse, begær, det sublime, det Reelle og det symbolske, med henblik på at forberede analyserne i de følgende kapitler. For den teoretisk uskoledede læser er dette kapitel det mest abstrakte og sværest tilgængelige. Udgangspunktet for Zizeks teori er, at selvet grundlæggende er konstitueret ved en mangel. Det betyder på den ene side, at selvet drives af en jagt efter noget, som kan udfylde dets mangel. Det drives af et begær efter objekter, som synes at kunne gøre det til et helt selv. Men på den anden side, og det er her, Zizeks teori for alvor er interessant, betyder det også, at et selv, som ikke mangler noget, ophører med at være et selv. Selvet er ganske vist drevet af en fantasi om at blive hel, men i det øjeblik fantasien realiseres, forstyrres hele den begærsøkonomi, som opretholder selvet som et selv. Når selvet kommer for tæt på objektet for sit begær, kolliderer først begæret og derefter selve selvet.

I kapitel 2 analyseres ludomani som et kollapset forhold til penge. I hasardspillet oplever spilleren, at penge cirkulerer rundt uafhængigt af de principper, som ellers styrer pengenes cirkulation i det omgivende kapitalistiske samfund. Han vinder og taber, og pengene skifter hænder uden nogen

synlig meningsfuld grund. Hasardspillet udgør således en undtagelse fra den kapitalistiske økonomis regler. Almindeligvis er penge ladet med stor vægt og betydning. At have mange penge ses som et tegn på personlig udmærkelse, status og vigtighed. I hasardspillet kommer pengenes betydning nu under pres. Hvis penge kan skifte hænder uden nogen synlig grund, hvordan kan de så være tegn på personlig udmærkelse? Den almindelige spiller genvinder sin gængse opfattelse af penge, så snart han forlader kasinoet, væddeløbsbanen, Internettet, eller hvor han nu spiller hasard. For ludomanen, derimod, har oplevelsen af pengenes vilkårlige cirkulation i spillet en mere blivende virkning. Den ligegyldighed, hvormed pengene håndteres i hasardspillet, har bredt sig til hans forhold til penge uden for kasinoet. Når ludomanen bliver ved med at spille, er det således ikke, fordi han håber på at vinde de tabte penge tilbage. Det er snarere i håbet om at vinde sin tabte tro på pengenes betydning tilbage.

I kapitel 3 analyseres narkomani som et særligt forhold til kroppen. Samme vilkårlighed, som spilleren oplever i hasardspillet, oplever narkomanen i den nydelse, som stoffet fremkalder i ham. Under normale omstændigheder forårsages nydelse af ydre begivenheder eller produkter, som vi oplever gennem vores sanser. Narkomanen, derimod, opnår nydelse uafhængigt af sådanne ydre begivenheder eller produkter ved at manipulere med kroppens kemiske balance. Hermed kommer han ud af trit med et kapitalistisk forbrugssamfund, der i høj grad er baseret på distribution af nydelse gennem sansningen af forskellige vareobjekter. Oplevelsen af, hvordan kroppen kan manipuleres til at frembringe meningsløs nydelse, bringer ham således for tæt på kroppen.

Endelig analyseres købmani i kapitel 4 som en tilstand, hvor man er kommet for tæt på varen. Ved at købe og forbruge varer udtrykker den almindelige forbruger, hvem hun er, dvs. hvilke personlige og sociale karakteristika hun besidder. Det er imidlertid også muligt at købe varer, som udtrykker, hvem man gerne ville være, snarere end hvem man er. Ved at rette sin købsadfærd efter den sidste snarere end den første intention har tvangskøberen manipuleret med varens symbolske udtrykskraft i en sådan grad, at hun ikke længere tror på denne kraft. Hvis man kan klæde sig, som om man er sexet, betydningsfuld og sofistikeret, uden samtidig at føle sig sexet, betydningsfuld og populær, hvordan kan man så blive ved med at tro på, at varer kan sige noget som helst om, hvem man er? Varen har for tvangskøberen mistet sin betydning som symbolsk udtryk. Hendes maniske købeadfærd svarer til ludomanens spil, idet hun bliver ved med at købe varer i håbet om at genvinde troen på varens betydning.

Bogen slutter med en konklusion, hvor analyserne af de tre afhængighedsformer videreføres i en mere generel betragtning over forholdet mellem kapitalisme og afhængighed.

Kapitalisme og mani

De tre afhængighedsformer, som er temaet for denne bog, bærer alle det lille suffix "-mani": ludomani, narkomani og købmani. For så vidt som afhængighedsformerne skal analyseres i forhold til kapitalisme, kan vi jo begynde med at se på, hvad Marx har at sige om mani.

Over de mange tusinde sider, som udgør Marx' værker om kapitalisme, optræder ordet mani kun et eneste sted. I Kapitalen finder vi følgende passage:

'Kun som kapitalens personifikation er kapitalisten respektabel, som sådan deler han den absolutte berigelsestrang med pengepugeren. Men det, der hos pengepugeren viser sig som individuel mani, er hos kapitalisten resultat af den samfundsmæssige mekanisme, hvori han kun er et drivhjul.'
(1867: 618)

Forskellen mellem pengepugeren og kapitalisten ligger altså ikke i graden af deres trang, men i spørgsmålet om, hvorvidt denne trang er en integreret del af det samfundsmæssige produktionsapparat. Når pengepugeren er manisk, er det fordi hans trang er individuel og afkoblet

det kapitalistiske system. Kapitalisten, derimod, er blot medie for en samfundsmæssig trang, og derfor er hans adfærd ikke manisk, men almindelig. Den maniske trang er altså den trang, som er afkoblet kapitalismen.

Analyserne i denne bog ligger på mange måder i forlængelse af Marx. Marx griber analysen af kapitalismen an ved at se den som et særligt system for cirkulation af objekter. Disse objekter er naturligvis først og fremmest varer og penge, men omfatter i princippet også kroppe, råstoffer, redskaber, maskiner osv. Som vi skal se, ændrer objekterne karakter, alt efter hvilken form for cirkulation, de indgår i. Jernmalm bliver til vare, når det indgår i varecirkulationen, penge bliver til kapital, når de indgår i kapitalcirkulationen, og kroppen bliver til arbejdskraft, når den indgår i produktionsapparatet.

Hvad, der i særlig grad udmærker Marx i forhold til mere gængs økonomisk teori, er imidlertid, at han parallelt med sine analyser af den kapitalistiske cirkulation af objekter bevarer en særlig opmærksomhed på de menneskelige konsekvenser af cirkulationen. Således opererer Marx på to planer i sine analyser: 1) Hvordan fungerer kapitalismen? 2) Hvad gør kapitalismen ved menneskene?

Ligesom objekterne ændrer karakter afhængig af det kredsløb, som de indgår i, ændrer menneskene også karakter afhængig af den måde, de står i relation til objekterne. Har man ejendomsretten over varerne, kapitalen og maskinerne, så er man kapitalist, og har man kun ejendomsretten over sin egen krop som arbejdskraft, så er man arbejder. Det at være arbejder hhv. kapitalist gør noget ved mennesket, det gør noget ved subjektiviteten.

I forlængelse heraf kan forskellen mellem kapitalisten og den maniske pengepuger også uddybes yderligere. Deres trang er umiddelbart rettet mod det samme objekt, penge. Der ligger dog en afgørende forskel i, at mens pengepugeren binder sin subjektivitet til penge som penge, dvs. som penge, der ikke cirkulerer, men blot puges, binder kapitalisten sig til penge som kapital, dvs. som cirkulerende penge. I det første tilfælde står objektet uden for den kapitalistiske cirkulation, og i det andet tilfælde er objektet del af cirkulationen.

De manier, vi skal se på i denne bog, er også kendetegnet ved, at mennesker retter deres begær mod objekter, som i første omgang er at finde i den almindelige kapitalistiske cirkulation af objekter, penge, kroppe og varer. Som vi skal se, sker der imidlertid det, at objekterne glider over i andre typer af kredsløb. Pengene glider fra et markedsøkonomisk kredsløb over i hasardspillet, kroppen glider fra et sansemedieret kredsløb over i et organisk kredsløb, og varen glider fra et forbrugskredsløb til et tegnkredsløb. Disse forskydninger af objekternes kredsløb gør noget ved menneskene, og det er netop det, der muliggør ludomani, narkomani og købemani.

NOTER

1) Når der i det følgende refereres fra engelsk- eller tysksprogede værker, hvor der ikke foreligger autoriserede oversættelser, er oversættelserne mine egne.

REFERENCER

Marx, Karl & Friedrich Engels, 1848: Manifest der Kommunistischen Partei - Werke Band 4, 6. Dietz Verlag, Berlin 1972.

Marx, Karl, 1867: Das Kapital - Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Dietz Verlag, Berlin 1973.